

ПРОЦЕС ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ: ВІД АТОМІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ДО СИСТЕМИ ПОЛЯРИЗОВАНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ

Розглядається процес трансформації партійної системи України та описується вплив реформи 1997 р. на структуризацію партійної системи. Характеризуються вибори 2002 р., як каталізатор політичного життя суспільства в Україні.

***Ключові слова:** становлення багатопартійності, атомізована система, система поляризованого плюралізму, партійна система.*

Постановка проблеми. Проголошення незалежності надало Україні змогу будувати державу на засадах демократії. Перші кроки важко було назвати вдалими: вкрай атомізована партійна система та неузгоджене виборче законодавство не сприяли зміцненню політичної системи, а навіть поглиблювали вже існуючі кризи у різних сферах суспільного життя. Як зазначає дослідниця Г. Малкіна, політики пояснювали ці невдачі тим, що адаптація на «українському ґрунті» найкращих зразків зі світового досвіду демократичної організації влади не може бути їхнім простим калькуванням, потрібно враховувати національні особливості, й продовжували методом спроб та помилок робити експерименти з виборчою системою [10, с. 33].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес перетворень в українській партійній системі були предметом вивчення широкого кола як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед останніх це питання розглядали такі науковці, як: М. Дюверже, С. Нойман, Дж. Сарторі, М. Шугарт, М. Уоллерстайн та інші. З-поміж вітчизняних дослідників політичним партіям присвячували свої праці В. Бебик, В. Журавський, М. Кармазіна, Б. Козак,

Г. Малкіна, І. Поліщук, І. Шкурат та інші. Усі зазначені вище науковці досліджували взаємодію партійної та виборчої систем крізь призму змін, що відбуваються у партійній системі, а прикладом слугував політичний устрій розвинених країн світу.

Мета статті – розкрити суть процесу трансформації української партійної системи від атомізованої до системи поляризованого плюралізму.

Виклад основного матеріалу. Прийнятий у 1997 р. Закон України «Про вибори народних депутатів України», по суті, відобразив компроміс між політичними партіями та фінансовими, регіональними кланами і передбачав заміну мажоритарної системи абсолютної більшості на змішану систему, коли половина депутатів обирається за пропорційною системою закритих загальнонаціональних партійних списків (з 4 % бар'єром), а половина – в одномандатних виборчих округах за системою відносної більшості.

Виборча реформа 1997 р. певною мірою сприяла досягненню основних цілей виборів в Україні – справедливому представництву інтересів, партійно-політичному структуруванню суспільства, формуванню усталеного уряду парламентської більшості. Можна відзначити такі наслідки цієї реформи:

1) посилення партійно-політичного структурування суспільства та парламенту, але політико-партійне структурування електорату виявилось тільки при голосуванні за пропорційною системою, тоді як у багатомандатних виборчих округах перемогли позапартійні, що не дозволило повністю структурувати парламент та зробити цю структуру стійкою;

2) пропорційність представництва інтересів дещо посилилась тільки щодо обраних за партійними списками депутатів (та й то третина виборців, що голосували за дрібні партії через наявність 4 % бар'єру, виявились не представленими в парламенті, а їхні голоси «відійшли» на користь партій, яким вони могли зовсім не симпатизувати).

Досліджуючи взаємовплив партійної та виборчої систем, Г. Малкіна дійшла висновку, що змішана виборча система, яка була запроваджена у 1997р., більше, ніж стара суто мажоритарна система, сприяє становленню

багатопартійності [10, с. 5]. Результати виборів 29 березня 1998 р. були позитивними для розвитку суспільних інститутів, реалізації законодавчих актів, продовження демократичних реформ в країні. За умов певної переваги лівих сил (Комуністичної партії України, блоку Соціалістичної та Селянської партій України), все ж не справдилися прогнози про можливість переходу Верховної Ради під цілковитий контроль лівих. Центристський спектр характеризувався як позаідеологічний, м'який та амбівалентний в оцінці дійсності. Праві, національно орієнтовані партії мали успіх у виборців, які мали чітко сформовані національно-державницькі уподобання.

Аналізуючи процедуру, умови та особливості парламентських виборів в Україні 1994, 1998 та 2002 рр., Г. Малкіна робить висновок, що зміна виборчої системи з мажоритарної системи абсолютної більшості на змішану мажоритарно-пропорційну стимулювала становлення багатопартійності та трансформацію партійної системи з атомізованої в систему поляризованого плюралізму [10, с. 5].

Аналізуючи парламентські вибори 1998 р., науковець В. Колюх підкреслив, що загальний рівень «партизації» парламенту зріс завдяки виборам половини депутатів за партійними списками, а партійність у мажоритарних округах зовсім не сприяла перемозі. З цього приводу ним були виокремлені такі проблеми:

- фінансово-промислові та адміністративні еліти не зацікавлені в розбудові сильних політичних партій для перемоги на виборах;
- незважаючи на високий виборчий бар'єр, змішана система сприяє появі сотень карликових протопартій – мультипартійності [8, с. 106-107].

Щодо останнього зауваження, то можна навести як приклад цікаве спостереження вітчизняного науковця С. Бабія: вибори за партійними списками в українському варіанті засвідчували гіпертрофію «політичної структуризації». З понад 50 партій, зареєстрованих Мінюстом України в кінці 1997 р., 30 партій і блоків виконали передбачену Законом про вибори народних депутатів України умову – зібрати на свою підтримку 200 тисяч підписів. У Центрвиборчком від

кожної партії їх було здано у 2-3 , а то й у 8-10 разів більше, але на виборах переважна частина внесених до бюлетеня партій не набрала такої кількості голосів, яку зуміла «організувати» у вигляді підписів на свою підтримку [2, с. 13].

Помітною подією у суспільному житті України було прийняття у 2001 р. Закону України «Про політичні партії в Україні» (№ 2365-III від 5.04.2001 р.). Реалізація цього закону покликана була сприяти формуванню належних правових засад для розвитку політичної системи в державі, створенню в Україні сильних і відповідальних політичних партій. Необхідно відзначити, що Венеціанська комісія Ради Європи «Демократія через право» дала позитивну оцінку Закону України «Про політичні партії в Україні» [7, с. 34]. Особливо потрібно зазначити, що цим законом була запроваджена електоральна функція партій. Дослідник А. Білоус, характеризуючи електоральну функцію політичних партій, визначає її основною функцією партії. Адже законним шляхом приходу до влади є перемога на виборах. Отже, й ідеологія, і програма, і організаційна структура, та лідери партії в практичному сенсі слугують, насамперед, здійсненню цієї мети [3, с. 26].

Більшість сучасних політологів виокремлюють характерну сучасну тенденцію в розвитку політичних партій за умов інформаційного суспільства, поступово відбувається занепад політичних партій у тому класичному вигляді, в якому вони існували донедавна. Поділ політичних партій за соціальними, класовими та іншими ознаками стає більш розмитим. Політичні партії менш ефективно виражають та захищають інтереси переважної більшості виборців. Від їх ротації біля державного керма мало що змінюється. Це спричиняє в розвинутих демократичних країнах Заходу зменшення активності електорату. На зміну політичним партіям як суб'єктам політичної боротьби йдуть невеличкі групи професіоналів, здатні гнучко реагувати на політичну кон'юнктуру, оперативно впливати на свідомість виборців. Змінюється якість політичних партій, на зміну звичним «стаціонарним» партіям приходять тимчасові громадські об'єднання, створені виключно з метою вирішення

вужькополітичних завдань. За цих умов вчені більше говорять про виникнення партій принципово нового типу – «технологічних» партій, своєрідних «електоральних машин», діяльність яких ґрунтується переважно на маркетингових технологіях, що інтенсивно розвиваються передусім на Заході та перебувають на початковому етапі формування в країнах пострадянського простору.

Зважаючи на сучасну, багато в чому деформовану партійну систему в Україні, деякі вчені намагаються запроваджувати нові наукові категорії, які б дозволили зафіксувати сучасні зсуви в партійному середовищі. Український науковець Ю. Древаль ввів у політологічний обіг таке поняття, як «перцептивна партійна система» (від англійського *perception* — сприйняття). За допомогою цього поняття основна увага концентрується на проблемі сприйняття політичних партій електоратом. У цьому випадку можна стверджувати, що політичні вибори є головним інструментом визначення перцептивної партійної системи [4; 5]. На нашу думку, точнішою є інша категорія — «воутингова партійна система» – (від англійського *voting* — голосувати), або «партійна система, за яку голосують». Адже сприйняття політичних партій виборцями може бути як позитивним, так і негативним. Тобто, є формальна партійна система, яка складається з офіційно зареєстрованих політичних партій, а є реальна «воутингова» партійна система, яку утворює лише невелика кількість політичних партій, за які голосує електорат.

До виборів 2002 р. політичні партії не змогли повною мірою проникнутися духом нового закону. Напередодні парламентських виборів 2002 р. доктор політичних наук А. Пахарєв з жалем констатував, що численні заяви партійних лідерів та окремих представників влади про необхідність партійної структуризації залишаються поки що декларованими. На практиці, Україна все більше віддаляється від побудови власної партійної системи й причиною цього є переважно суб'єктивний характер, який полягає у нездатності політичних лідерів та ватажків до компромісів й консенсусу. Найбільш негативними чинниками А. Пахарєв називає:

- застосування брудних пропагандистських методів, що здебільшого полягають у збиранні та оприлюдненні компромату;
- опора на сумнівні виборчі технології під витонченою назвою «піар»;
- запекла ідеологічна боротьба не стільки проти політичних супротивників, скільки проти близьких за програмами суперників тощо [11, с. 4-5].

Дослідник О. Єржов вказував на те, що вибори 2002 р. стали своєрідним каталізатором у політичному житті країни, що дозволив виявити низку проблемних моментів у функціонуванні політичних партій та їхній участі у виборчому процесі. На його думку, важливою проблемою функціонування політичних партій в Україні є низький рівень їхньої підтримки виборцями, зростання розчарування, зниження рейтингу. Ще однією важливою проблемою участі політичних партій у виборчому процесі є ситуація невизначеності щодо безпосередніх механізмів можливості брати участь у реалізації державної політики. Це фактично зводить значущість політичних партій у здійсненні виконавчої влади до мінімуму і, як наслідок, значно зменшує політичну цінність і вагу перемоги у виборчому процесі. Єдиним моментом участі політичних партій у виборчому процесі 2002 р., на думку О. Єржова, є перетворення партійної боротьби на особистісне протистояння окремих політиків. Причиною цього є надзвичайно висока ідеологічна аморфність сучасних політичних партій [6, с. 596-597].

Відомо, що представництво партій у парламенті будується за фракційним принципом. Якщо виходити з того, що саме поведінка фракцій у парламенті може і має бути чинником прийняття тих чи інших рішень, то ефективною слід вважати таку фракційну систему, в межах якої існують передумови для формування необхідної для прийняття законодавчих актів більшості. Причому така більшість може скластися як на постійній партійній основі, так і на основі ідейної близькості з широкого кола питань. Як переконливо свідчить досвід зарубіжних країн, формування у вищому законодавчому органі держави стабільного й ефективного партійного представництва є однією з визначальних

передумов поступового розвитку держави на демократичних засадах, економічного зростання тощо. Вирішальну роль у створенні передумов для формування саме такої партійної, а отже, і фракційної системи відіграє Конституція, законодавство про політичні партії, вибори, регламент парламенту тощо. Досконала нормативна база, що регламентує функціонування політичних партій, є позитивним чинником інституціалізації останніх, дає змогу оптимізувати формат і ступінь фрагментації партійної системи. Норми виборчого законодавства, зокрема, ті з них, що закріплюють ту чи іншу виборчу систему, визначають процедуру формування виборчих списків, порядок фінансування виборчої кампанії партій, безпосередньо впливають на кількісний і якісний склад парламенту, а отже, і на представництво партій у ньому.

Необхідно відзначити також роль бар'єру представництва у структуруванні вищого законодавчого органу. Підраховані результати виборів до Верховної Ради України 1998 р. за умов застосування п'ятивідсоткового загороджувального бар'єру свідчать про зменшення кількості політичних партій, представлених у парламенті. Показовим також є блокування політичних партій напередодні виборів з метою подолання загороджувального бар'єру та розпад виборчих блоків після обрання, наслідком чого стає деструктурованість парламенту.

Потрібно зазначити й те, що, по суті, змінюється соціально-політична природа сучасних партій, і українські партії, безумовно, відчують ці тенденції. Так, Д. Арабаджиєв стверджує, що в останні роки спостерігається криза існуючих партійних систем. Проте ні сьогодні, ні в далекому майбутньому не передбачається заміна партій як найважливішого інституту демократичної політичної системи. У зв'язку з цим, він виділив такі тенденції зміни партій та партійних систем:

– поступова деідеологізація партій, зростання прагматизму в їхній діяльності;

– підвищення гнучкості партійних структур, їхньої здатності реагувати на зміну інтересів та настрої громадян;

– посилення впливу на передвиборчі кампанії партій збоку непартійних або напівпартійних політичних об'єднань;

– поступовий перехід деяких функцій партій до ЗМІ в галузях політичної соціалізації пропаганди, артикуляції інтересів, політичної інтеграції та мобілізації громадян;

– зростання елементів маніпулювання в партійних передвиборчих кампаніях, їхнє перетворення у добре організовані, дорогі розважальні шоу, що ускладнює раціональний вибір людини [1, с. 134-135].

Науковець В. Рябіка, аналізуючи розвиток партійної системи за перші десять років незалежності, зазначає, що в політиці залишаються партії, що мають сильний ідеологічний стержень, організоване структурування, лідерів, яких упізнають, соціальні програми, громадський авторитет. Було виокремлено такі здобутки партійного будівництва за цей період:

– держава починає реагувати на появу та діяльність політичних партій;

– спостерігається певне прагнення до консолідації політичних партій;

– з'являється тенденція до об'єднання правих, націонал-демократичних партій, а ліві існують відособлено;

– поява центристських тенденцій – як правоцентристських, так і лівоцентристських;

– поява на політичному обрії України ряду політичних партій нового покоління, основна суть цього феномену в тому, що на політичну арену виходить покоління, сформоване за роки існування незалежності [12, с. 131-132].

Характеризуючи виборчу формулу зразку 1998–2002 рр., дослідник І. Шкурат стверджує, що змішаний характер виборів, з одного боку, сприяє посиленню державного управління суспільними процесами, а, з іншого – забезпечується мінімізація негативних наслідків управління [13, с. 221]. На його думку, виборча система України пройшла шлях від мажоритарної абсолютної

більшості до змішаної відносної більшості (моделювання модернізації виборчої системи показує, що для посилення державного управління суспільними процесами оптимальною може бути чутлива до інновацій мажоритарна виборча система відносної більшості, а якщо ставиться за мету мінімізація негативних наслідків управління, то в нагоді може стати пропорційна виборча система, як більш консервативна до змін) [14, с. 6].

Висновки. Таким чином, вибори до Верховної Ради України 1994 р., які проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості, не сприяли зміцненню партій, що підтверджувалося наявною в країні та парламенті мультипартійною системою з дрібними, вкрай атомізованими, слабкими партіями. Це викликало нагальну потребу зміни виборчого законодавства. Так була запроваджена змішана незв'язана мажоритарно-пропорційна система. Вибори 1998 р. запровадили принципово нову виборчу систему, в результаті чого 4-ох відсотковий загороджувальний бар'єр пододало 7 партій та 1 виборчий блок партій. Такий позитивний результат та розташування політичних сил у парламенті свідчив про зміну партійної системи з атомізованої на систему поляризованого плюралізму. За результатами наступних чергових виборів 2002 р., що проводились також за змішаною системою, до Верховної Ради потрапило 3 партії. Крім того, наявність двосторонньої опозиції свідчила про те, що партійна система України зробила крок у напрямку системи поміркованого плюралізму.

Список використаних джерел:

1. Арабаджиев Д.Ю. Проблема політичної фрагментації в умовах функціонування партійних систем / Д.Ю. Арабаджиев // Нова парадигма — 2003. — Вип. 30. — С. 132–135.

2. Бабій С.І. Формування багатопартійної системи в Україні: порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / С.І. Бабій. — Одеса, 1999. — 16 с.

3. Білоус А. Політико–правові системи: світ і Україна / А. Білоус. — К. : Асоціація молодих українських політологів і політиків, 1997. — 200 с.

4. Древаль Ю.Д. «Парламентські партії» (політичні партії, партійні системи і парламентаризм (до питання про «перцептивну партійну систему») / Ю.Д. Древаль // Грані. — 2003. — № 4. — С. 123–134.

5. Древаль Ю.Д. Вибори як каталізатор перцептивної партійної системи / Ю.Д. Древаль // Виборча кампанія 2002: реальність, результати, перспективи: Збірник наук. Статей : (За матеріалами XIII Харківських політологічних читань). — Х. : «Право», 2002. — С. 6–8.

6. Єржов О.В. Політичні партії і становлення демократії: політико–правові аспекти участі партій у виборчому процесі / О.В. Єржов // Держава і право. Сер.: «Юрид. і політ. науки». — 2003. — Вип. 19. — С. 592–599.

7. Журавський В.С. Становлення політичних партій в українському суспільстві та їх роль у політичному структуруванні парламенту / В.С. Журавський. — К. : Парламентське вид–во, 2002. — 108 с.

8. Колюх В.В. Взаємозв'язок виборчих систем і форм державного управління / В.В. Колюх // Вісн. Київ. нац. ун–ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Філосо. Політол. — 2001. — Вип. 37. — С. 37–38.

9. Мазуренко Г.М. Реформування виборчого законодавства та його вплив на партійну систему в Україні / Г.М. Мазуренко // Вісн. Київ. нац. ун–ту ім. Тараса Шевченка. Сер.: Філосо. Політол. — 2003. — Вип. 56. — С. 33–34.

10. Малкіна Г.М. Взаємодія виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Г.М. Малкіна. — К. , 2004. — 16 с.

11. Пахарєв А. Багатопартійність і партійна система — поняття не тотожні / А. Пахарєв // Віче. — 2002. — № 2. — С. 3–7.

12. Рябика В.Л. Генезис и понятие современных политических партий в Украине / В.Л. Рябика // Науковий вісн. Одеського держ. економічного ун–ту Всеукр. асоц. молодих науковців. — 2003. — № 1. — С. 126–133.

13. Шкурат І.В. Реформа виборчої системи в Україні / І.В. Шкурат // Збірник наук. праць УАДУ. — К. : Вид-во УАДУ, 1998. — Вип. 1. — С. 216–222.

14. Шкурат І.В. Становлення та розвиток політичних виборів в Україні (управлінський аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління / 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / І.В. Шкурат. — К., 2002. — 21 с.

Шачковская Л.С. Процесс трансформации украинской партийной системы: от атомизированной системы к системе поляризованного плюрализма.

Рассматривается процесс трансформации партийной системы Украины и описывается влияние реформы 1997 г. на структуризацию партийной системы. Характеризуются выборы 2002 г., как катализатор политической жизни общества в Украине.

***Ключевые слова:** становление многопартийности, атомизированная система, система поляризованного плюрализма, партийная система.*

Lyubov S. Shachkovska The Transformation Process of Ukrainian Party System: from Atomized System to System of Polarized Pluralism

The process of transformation of the party system in Ukraine is showed and the effect of the reform in 1997 on the structuring of the party system is described. An election in 2002, as a catalyst for political life in Ukraine is characterized.

***Key words:** formation of a multiparty system, atomized system, a system of polarized pluralism, party system.*